

การสร้างความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสังคมไทยกรณีศึกษาจังหวัด
พระนครศรีอยุธยา*

FOOD SECURITY BUILDING FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF
THAI SOCIETY A CASE STUDY PHRA NAKHON SI AYUTTHAYA PROVINCE

พลวัฒน์ ชุ่มสุข

Pholwat choomsook

นิสิตหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Student, Doctor of Arts Programmer (Social Development),

Mahachulalongkomrajavidyalaya University

Email: Pholeconomics@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาสถานะความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสังคมไทย 2) เพื่อศึกษากระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสังคมไทย 3) เพื่อเสนอรูปแบบการสร้างความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสังคมไทย เป็น การวิจัยเชิงคุณภาพ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องและการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มเกษตรกรในจังหวัด พระนครศรีอยุธยา โดยการเลือกแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้วิธี วิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

ผลการวิจัยพบว่า

1. ผลศึกษาสถานะความมั่นคงทางอาหาร พบว่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม เหมาะสำหรับการทำเกษตร ประชากรส่วนใหญ่จึงทำการเกษตรเป็นหลัก มีแม่น้ำหลายสายไหลผ่าน มีความอุดมสมบูรณ์ด้านข้าวปลาอาหาร มีกลุ่มเกษตรกรส่งเสริมการสร้างความมั่นคงทางอาหาร ชุมชนมีบริบทที่ แตกต่างกัน มีโครงสร้างและความปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร (1) มีอาหารพอเพียงและ มีคุณภาพที่เหมาะสม (2) ทุกคนเข้าถึงอาหารได้เพียงพอ (3) การใช้ประโยชน์เน้นการบริโภคอาหารเพื่อ สุขภาพ (4) มีเสถียรภาพทางอาหารที่ได้รับมาตรฐานที่มีคุณภาพสูง (5) การผลิตอาหารและอาหารแปรรูป เช่น แปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสารแปรรูปเป็นรูปปลาเป็นปลาอบแห้ง ปลาเส้นและการแปรรูปผลไม้ เป็นต้น

*Received November 26, 2022; Revised December 10, 2022; Accepted December 14, 2022

2. กระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน
1) การเรียนรู้ของกลุ่มเกษตรกร 2) การตระหนัก / สำนึกของกลุ่มเกษตรกร 3) การยอมรับของกลุ่มเกษตรกร
4) การประยุกต์ใช้ผลผลิตของกลุ่มเกษตรกร และ 5) การใช้นวัตกรรมสร้างความมั่นคงทางอาหาร

3. การสร้างความมั่นคงทางอาหาร พบว่า มีการผลิตอาหารจากการร่วมกลุ่มเกษตรกร ส่งเสริม
การเกษตร กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มเกษตรกรมีทั้งรูปแบบการผลิต และการแปรรูปผลผลิต เช่น ทำนาปลูก
ข้าวเป็นหลัก ผลิตผัก มีการแปรรูปข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสาร กลุ่มแปรรูปผลไม้ กลุ่มแปรรูปปลาอบแห้ง เป็น
ต้น ผู้วิจัยจึงเสนอการสร้างความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสังคมไทย โดยนำแนวคิด
กระบวนการพัฒนาสังคมมาประยุกต์ใช้เป็นกระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหาร สรุปได้ 3 ลักษณะ คือ
(1) แบบเกษตรชุมชนทำสวนเป็นฐาน (2) แบบเกษตรชุมชนทำไร่นาสวนผสม (3) แบบกลุ่มผลิตอาหารและการ
แปรรูปผลผลิต โดยการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชน เป็นวงเกลียวการเรียนรู้มีลักษณะเชื่อมโยง
ต่อเนื่องกันขึ้นไป 3 ระยะ คือ (1) การเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูพัฒนาวิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การเสริมสร้างความ
มั่นคงทางอาหาร (2) การเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน (3) การ
เรียนรู้เพื่อพัฒนาการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มุ่งเป้าหมาย
เพื่อการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสังคมไทย

คำสำคัญ: ความมั่นคงทางอาหาร; การพัฒนาอย่างยั่งยืน; สังคมไทย

ABSTRACT

This study consists of the following objectives: 1) to study the state of food security for sustainable development of the Thai society; 2) to study the process of building food security for sustainable development of the Thai society; and 3) to present food security-building for sustainable development of the Thai society. It was conducted by using qualitative research, in which the data were collected by reviewing the concerned documents and particularly in-depth interviewing the farmers groups in Phra Nakhon Si Ayutthaya Province with the help of interview-forms tool. The collected data analysis employed content analysis technique.

The research's results have been found as follows:

1) As for the state of food security, it was found that Phra Nakhon Si Ayutthaya Province is a lowland area being suitable for farming, in which most of the population is mainly in the field of agricultures with plenty of rivers flowing through, including an abundance of food as well as several groups of farmers promoting food security. Meanwhile, contexts of communities are very different. Furthermore, there are several structures and interactions to promote food

security, i.e., (1) sufficient food and suitable quality, (2) sufficient food-access, (3) utilization emphasizing on healthy food consumption, (4) food stability with high quality standards, and (5) food products and processed food, viz., processed rice in fish shape, fish strips, as well as processed fruits, etc.

2) As for the process of building food security in Phra Nakhon Si Ayutthaya Province, it was noticed that the process consists of 5 steps: namely, (1) Farmer's learning, (2) Farmer's awareness, (3) Farmer's recognition, (4) the application of agricultural products, and (5) using innovations to build food security.

3) As for the food security-building for sustainable development, it was found that there was a pattern of food production by farmers' joining-groups, agricultural promotion, and community enterprise group. There are two kinds of farmer-groups: groups of production and processed-product groups, for example, rice-planting group, vegetable-product group, milled rice processed-product groups, fruit-processed group, as well as fish processed group, etc. Finally, the researcher intends to propose a food security model for sustainable development of the Thai society by applying the concept of social development process to build food security, which can be summarized in 3 groups: (1) garden-based community, (2) mixed farming-community, and (3) food production and processed product community. The 3 groups are to be driven by enhancing food security in community as the learning spiral being connected in 3 consecutive stages, namely: (1) learning to rehabilitate and develop community way of life and self-reliance to enhance food security; (2) learning to transform community towards enhancing food security together; and (3) learning to develop food security for communities in Phra Nakhon Si Ayutthaya Province with the aim to create food security for the sustainable development of the Thai society.

Keywords; Food Sustainable; Longlife Development; Thai Social

บทนำ

ความมั่นคงทางอาหารเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตที่สำคัญที่สุดของมนุษยชาติ เป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตซึ่งปัญหาความมั่นคงทางอาหารเริ่มต้นขึ้นในช่วง พ.ศ. 2513 - 2522 เป็นช่วงที่ทั่วโลกกำลังประสบปัญหาขาดแคลนธัญพืชสำหรับบริโภคส่งผลให้เกิดวิกฤตราคาอาหารที่เพิ่มสูงขึ้น และในช่วงเวลานั้นได้มีการจัดการประชุมอาหารโลกที่กรุงโรม ประเทศอิตาลี โดยที่ประชุมมองความมั่นคงทางอาหารว่าเป็นปัญหาที่เกิดมาจากความไม่เพียงพอในการผลิตอาหารเพื่อตอบสนองความต้องการในการบริโภค

จึงเกิดคำว่า “ความมั่นคงทางอาหาร” (food security) ขึ้นโดยองค์การอาหารโลกได้ให้ความหมายของความมั่นคงทางอาหารว่า การมีปริมาณอาหารสำหรับบริโภคภายในครัวเรือน ชุมชน และประเทศ อย่างเพียงพอ และมีคุณภาพอย่างต่อเนื่อง รวมถึงระบบการจัดการผลิตที่สามารถสร้างความยั่งยืนให้แก่ทรัพยากร และมีการจัดการทรัพยากรอาหารได้อย่างยั่งยืนจะนำไปสู่ความมั่นคงทางอาหาร

ปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารเกิดขึ้นจากหลายปัจจัย เช่น การปลูกพืชพลังงานทดแทนเพิ่มขึ้น การปรับตัวทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เป็นต้น การปลูกพืชพลังงานทดแทนเพิ่มขึ้นทำให้พื้นที่ในการปลูกพืชอาหารลดน้อยลงผลผลิตของพืชอาหารที่ได้อาจไม่เพียงพอต่อความต้องการในการบริโภค อาจส่งผลการปรับตัวด้านเศรษฐกิจทำให้ราคาอาหารสูงขึ้น

ประเทศไทยเป็นแหล่งผลิตอาหารสำคัญของโลกมาตั้งแต่ครั้งอดีตจนถึงปัจจุบัน และมีการผลักดันให้ไทยเป็น “ครัวโลก” ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา ไทยยังส่งออกสินค้าเกษตร และอาหารเป็นอันดับต้น ๆ ของโลก ในปี 2556 สินค้าอาหารที่ประเทศไทยส่งออกมากเป็นอันดับหนึ่งของโลก คือ มันสำปะหลัง สับปะรด ลำไย ทูเรียน และมังคุด และที่ส่งออกมากเป็นอันดับสองของโลก คือ ข้าว และอ้อย ส่วนไก่ และประเทศไทยจึงเป็นผู้ส่งออกอาหารรายใหญ่ของโลกผลไม้ในไทยกำลังจะหายไปโดยอีกหนึ่งความท้าทายของความมั่นคงทางอาหารของไทยแม้ประเทศไทยจะส่งอาหารออกเป็นรายใหญ่ของโลกแต่ปริมาณอาหารที่มีอยู่ในประเทศไทยหลายประเภทกลับลดลงอย่างต่อเนื่อง และมีผลกระทบตามมาจากการที่ผลไม้ขยับราคาเพิ่มขึ้นมากทำให้คนไทยบริโภค

ผลไม้ลดลงจากข้อมูลรายงานสถานการณ์สุขภาพคนไทย ฉบับที่ 15 พบว่า คนไทยบริโภคผักผลไม้ต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐานโดยภาคที่มีประชากรบริโภคผักผลไม้ต่ำกว่ามาตรฐานมากที่สุดคือภาคอีสานรองลงมาคือภาคใต้ภาคเหนือ และภาคกลางตามลำดับ

ประเทศไทยยังผลิตสินค้าเกษตร และอาหารมากเพียงพอ และเป็นผู้ส่งออกรายใหญ่ ข้อมูลจาก FAO บอกว่า ประเทศไทยมีจำนวนคนที่ขาดสารอาหารเป็นจำนวนมาก เพราะยังมีปัญหาการเข้าถึงแหล่งอาหาร ถ้ามองออกไปข้างนอก ตอนนี้มีความเสี่ยงว่าโลกอาจเผชิญวิกฤตการณ์อาหารหากภาวะขาดแคลนอาหารเกิดขึ้นจริงผลผลิตจากประเทศจะช่วยบรรเทาวิกฤตได้แค่ไหน ไทยเป็นผู้ส่งออกสินค้าเกษตรและอาหารรายใหญ่อันดับต้น ๆ ของโลก และมีสินค้าหลายรายการที่ติดระดับต้น ๆ ของโลก เช่น ข้าว ไก่แปรรูป น้ำตาล อาหารแปรรูป และทูน่ากระป๋อง “เมื่อต้นปี กระทรวงเกษตรสหรัฐฯ (USDA) ประมาณการว่า ความต้องการบริโภคข้าวของโลกอยู่ที่ประมาณ 494.54 ล้านตัน (ข้าวสาร) ส่วนประเทศไทยผลิตข้าวได้ 24.3 ล้านตัน ขณะที่ความต้องการบริโภคในประเทศอยู่ที่ 11.8 ล้านตัน ดังนั้นเราจึงมีเหลือส่งออกไม่มีปัญหาในการที่ไทยจะส่งออกสินค้าออกไปเสริมความต้องการของโลกได้” ในภาวะวิกฤตนี้เป็นความท้าทายที่ไทยจะต้องแก้ปัญหาต่อไป ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ และความอุดมสมบูรณ์ สามารถผลิตอาหารเพื่อเลี้ยงประชากรภายในประเทศ และส่งออกขายได้เกินครึ่งหนึ่งของผลผลิตทั้งหมดจนสามารถประกาศตัวเป็นครัวของโลกได้ และอุตสาหกรรมกลุ่มอาหาร เกษตร และเทคโนโลยีชีวภาพ โดยกลุ่มอุตสาหกรรมใหม่ด้านอาหาร เกษตร และเทคโนโลยีชีวภาพเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการในภาคการผลิต บริการ และพฤติกรรมของผู้บริโภคที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งรูปแบบ ผลิตภัณฑ์ และบริการมีวิถีชีวิตสั้นลง การแข่งขันในตลาดอยู่บนฐานของการใช้นวัตกรรมทั้งใน กระบวนการผลิต การออกแบบผลิตภัณฑ์ การบริการซึ่งประเทศไทยจำเป็นต้องเร่ง

สร้างสมรรถนะทางเทคโนโลยีขั้นสูงเพื่อที่ประเทศไทยมีศักยภาพในการพัฒนาได้เองจะต้องต่อยอดให้เกิดมูลค่าเพิ่มอาจใช้รูปแบบการพัฒนาในลักษณะวิศวกรรมย้อนกลับ (Reverse Engineering) อันจะทำให้สามารถเร่งพัฒนาเทคโนโลยีได้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก

จากข้อมูลข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่าความมั่นคงทางอาหารได้กลายเป็นปัญหาความมั่นคงรูปแบบใหม่ที่หลายประเทศกำลังเผชิญ และสร้างมาตรการรับมือกับความอยู่รอดของประชากรโลก ซึ่งองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ได้เสนอว่า ความมั่นคงทางอาหารเป็นสถานะที่คนทุกคนมีความสามารถทั้งทางกายภาพและทางเศรษฐกิจที่สามารถเข้าถึงอาหารที่เพียงพอ ปลอดภัย และมีคุณค่าทางโภชนาการ เพื่อตอบสนองความต้องการ และความพึงพอใจด้านอาหารเพื่อให้เกิดชีวิตที่มีพลังและมีสุขภาพ มีองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ 1) การมีอาหารเพียงพอ 2) การเข้าถึงอาหาร 3) การใช้ประโยชน์จากอาหาร 4) การมีเสถียรภาพด้านอาหาร ด้วยเหตุนี้ปัญหาความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนของชุมชนจึงเป็นประเด็นที่ควรตระหนัก และทำความเข้าใจให้ความรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารกับประชาชนในประเทศมากยิ่งขึ้นจะเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาความร่วมมือระหว่างประเทศเป็นการปฏิบัติตามแผนนโยบายบูรณาการความมั่นคงทางอาหารของอาเซียน (AIFS) และแผนกลยุทธ์ความมั่นคงทางอาหารของอาเซียน (SPA-FS) นำสู่ความมั่นคงทางอาหารในภูมิภาค เพราะภูมิภาคอาเซียนส่วนใหญ่เป็นอยู่ข้าวอู่น้ำของโลก

ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้จึงเล็งเห็นความสำคัญของความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งจะเป็แนวทางในการสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับคนไทย และจะเห็นได้ว่าในอดีตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติตามไร่นา – สวน และแหล่งน้ำทำการเกษตรกร และในปัจจุบันหันไปทำโรงงานอุตสาหกรรมเป็นส่วนมากจึงต้องการศึกษาสถานะความมั่นคงทางอาหาร และการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาสู่การสร้างความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสังคมไทย

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาสถานะความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสังคมไทย
- 2) เพื่อศึกษากระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสังคมไทย
- 3) เพื่อเสนอการสร้างความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสังคมไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Methods) คือ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) โดยการวิเคราะห์เชิงเอกสาร

(Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการเกษตร และกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 6 อำเภอ 8 ตำบล รวมผู้ให้ข้อมูลจำนวน 24 คน

สรุปผลการวิจัย

สถานะความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน

1) ด้านการมีอาหารพอเพียง พบว่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีปริมาณอาหารที่เพียงพอและเหมาะสมต่อความต้องการบริโภค ได้จากการผลิต บางตำบลมีแหล่งอาหารให้พึ่งพาทั้ง 3 แหล่ง เช่น แหล่งอาหารตามธรรมชาติ แหล่งอาหารที่ผลิตขึ้นเอง และแหล่งอาหารซื้อขายตามตลาด ซึ่งแหล่งอาหารตามธรรมชาติและแหล่งอาหารซื้อขายตามตลาดยังคงมีปริมาณอาหารที่รองรับความต้องการในการบริโภคของเกษตรกรได้อย่างเพียงพอส่วนแหล่งอาหารซื้อขายตามตลาดยังมีปริมาณไม่เพียงพอต่อความต้องการบริโภค

2) ด้านการเข้าถึงอาหาร พบว่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยาทุกคนเข้าถึงอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการได้เพียงพอ และสามารถเรียกร้องได้ภายในขอบเขตของกฎหมายมีสิทธิเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเท่าเทียมกันมีแหล่งอาหารที่กลุ่มเกษตรกรผลิตขึ้นมาเอง และแหล่งอาหารซื้อขายตามตลาด

3) ด้านการใช้ประโยชน์จากอาหาร พบว่า มีการใช้ประโยชน์จากอาหารจะเน้นการบริโภคอาหารเพื่อสุขภาพดีเชื่อมโยงถึงการบริโภคจากอาหารอย่างเต็มประสิทธิภาพสามารถดำรงชีพต่อไปได้อย่างปลอดภัยไม่มีสารพิษ สะอาด ปลอดภัย อาหารที่ได้ครบ 5 หมู่ และให้พลังงานเพียงพอ กลุ่มเกษตรกรมีการบริโภคอาหารที่ได้สารอาหารครบทั้ง 5 หมู่ คือ โปรตีน คาร์โบไฮเดรต วิตามิน เกลือแร่ และไขมัน เป็นต้น

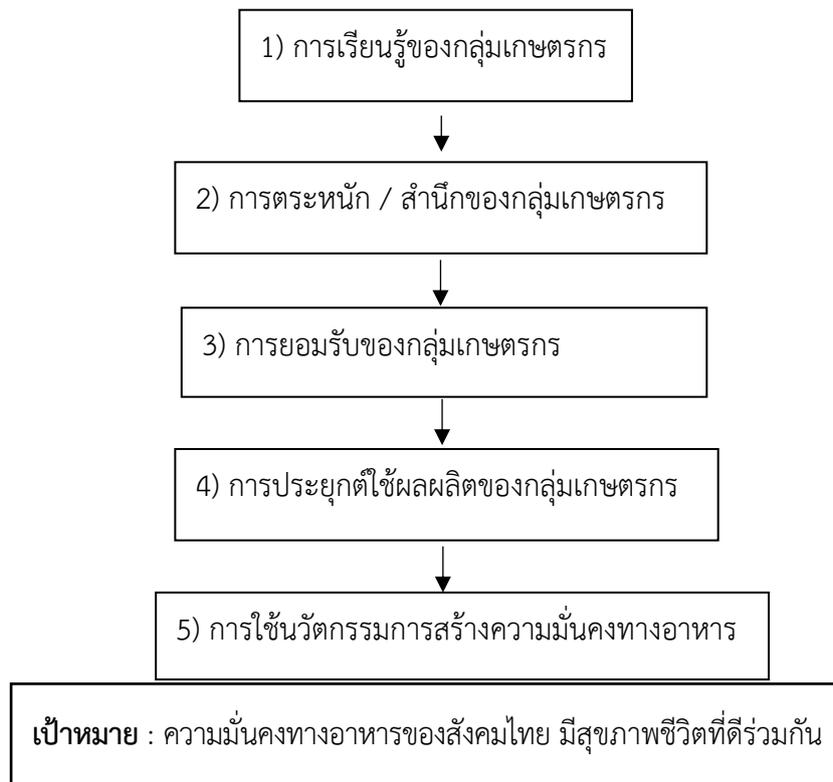
4) ด้านการมีเสถียรภาพทางอาหาร พบว่า มีภูมิปัญญาเพื่อให้ได้มาซึ่งอาหาร มีเสถียรภาพทางอาหาร และมีความมั่นคง ไม่มีความเสี่ยงต่อการขาดแคลนอาหาร สามารถอยู่ในทุกสถานการณ์ เพราะประเทศไทยมีการสร้างอาหารเพียงพอ และมีคุณภาพในผลผลิตได้รับมาตรฐานที่มีคุณภาพสูง กลุ่มเกษตรกรมีภูมิปัญญา มีวิธีการปรุงอาหารแต่ละครัวเรือนก็จะคล้ายคลึงกัน เช่น แกงส้ม ปลาทอด น้ำพริก เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมี กลุ่มเกษตรกร รวมกลุ่มสามัคคีกันของเกษตรกรรวมกันคิดรวมกันสร้างสรรค์ผลงานการเกษตรสามารถต่อรองกับภาคส่วนได้ ส่งผลให้การดำเนินงานมีความเข้มแข็ง โดยการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐภาครัฐ และเอกชน เพื่อการพัฒนาศักยภาพในการผลิตสินค้าการเกษตร ดังนั้นสถานการณ์ด้านอาหารในอนาคต จังหวัดพระนครศรีอยุธยาจะเป็นศูนย์รวบรวมอาหาร (คลังสินค้า) ที่ใหญ่ที่สุด ที่เป็นแหล่งกระจายอาหารได้อย่างมีประสิทธิภาพ เสถียรภาพทางอาหาร มีเสถียรภาพทางอาหาร และมีความมั่นคง สามารถอยู่ในทุกสถานการณ์ เพราะประเทศไทยมีการสร้างอาหารเพียงพอ และมีคุณภาพของผลผลิตที่ได้รับมาตรฐานที่มีคุณภาพสูงจะมีความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืนสืบไป

กระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ผู้วิจัยสรุปเป็นกระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสังคมไทย โดยนำกระบวนการพัฒนาสังคมมาประยุกต์ใช้เป็นกระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน 1) การเรียนรู้ของกลุ่มเกษตรกร 2) การตระหนัก / สำนึกของกลุ่มเกษตรกร 3) การยอมรับของกลุ่มเกษตรกร 4) การประยุกต์ใช้ผลผลิตของกลุ่มเกษตรกร และ 5) การใช้นวัตกรรมสร้างความมั่นคงทางอาหาร สรุปเป็นภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 1.1 การบูรณาการกระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

สรุปการสร้างความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสังคมไทย

1) สถานะความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีกลุ่มเกษตรกร มีชุมชนมีบริบทที่แตกต่างกันโดยโครงสร้าง และปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรกร ดังนี้ (1) การมีอาหารพอเพียง (2) การเข้าถึงอาหาร (3) การใช้ประโยชน์ (4) การมีเสถียรภาพทางอาหาร มีความมั่นคงยั่งยืน (5) การมีกลุ่มเกษตรกร รวมสามัคคี ร่วมกันคิดรวมสร้างสรรค์ผลงานการผลิตสินค้าการเกษตร

2) กระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การเรียนรู้ของกลุ่มเกษตรกร 2) การตระหนัก / สำนึกของกลุ่มเกษตรกร 3) การยอมรับของ

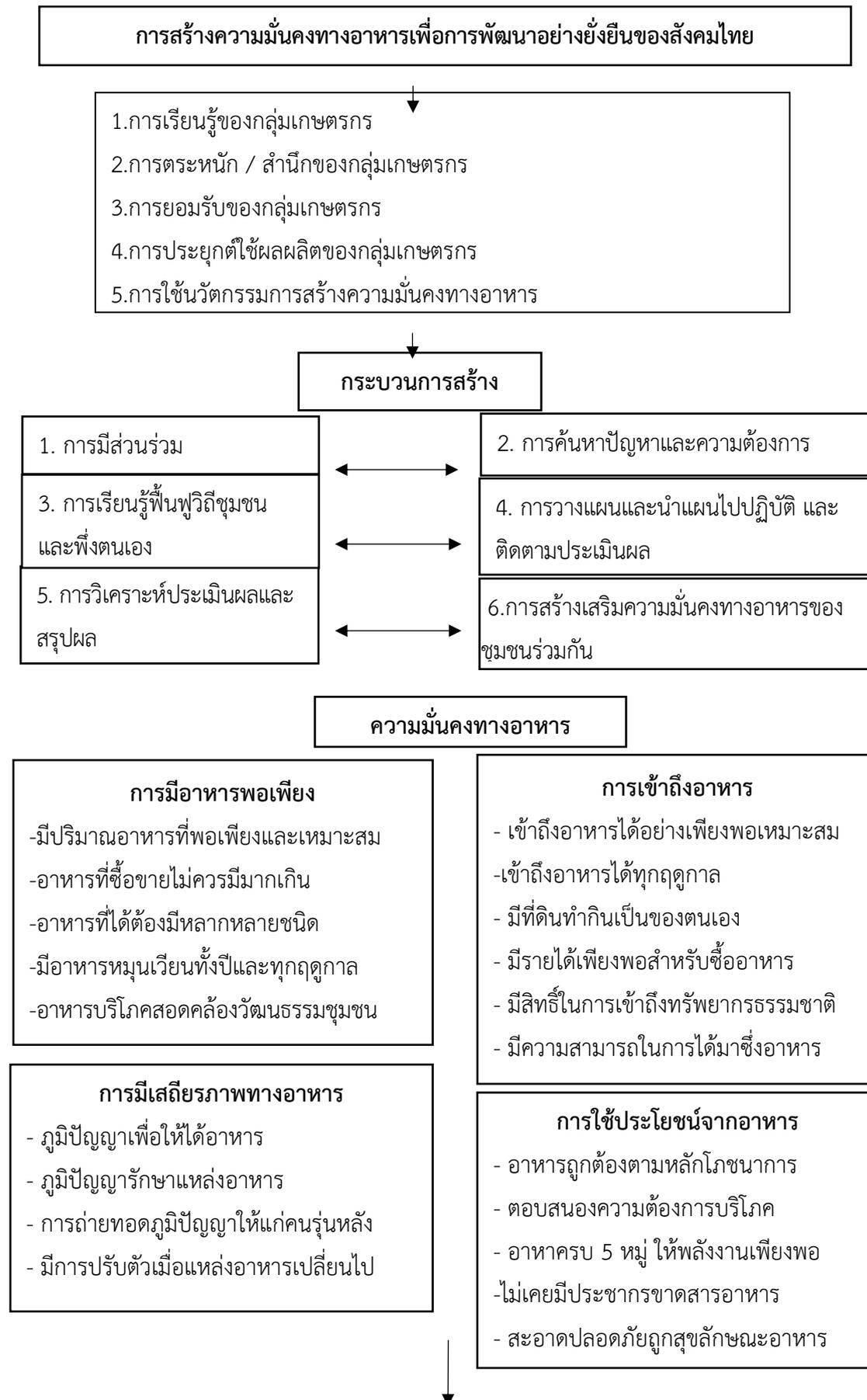

กลุ่มเกษตรกร 4) การประยุกต์ใช้ผลผลิตของกลุ่มเกษตรกร และ 5) การใช้นวัตกรรมการสร้างความมั่นคงทางอาหาร

3) การสร้างความมั่นคงทางอาหาร พบว่า มีการผลิตอาหาร ผลจากการร่วมกลุ่มเกษตรกร ส่งเสริมการเกษตร กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มเกษตรกรมีทั้งรูปแบบการผลิต และรูปแบบการแปรรูปผลผลิต เช่น ทำนาปลูกข้าวเป็นหลัก ผลิตผัก มีการแปรรูปข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสาร กลุ่มแปรรูปผลไม้ กลุ่มแปรรูปปลาอบแห้ง เป็นต้น ผู้วิจัยจึงเสนอรูปแบบความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสังคมไทย โดยนำแนวคิดกระบวนการพัฒนาสังคมมาประยุกต์ใช้เป็นกระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารสรุปได้ 3 ลักษณะ (1) แบบเกษตรชุมชนทำสวนเป็นฐาน (2) แบบเกษตรชุมชนทำไร่นาสวนผสม (3) แบบกลุ่มผลิตอาหาร และการแปรรูปผลผลิต โดยการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชน โดยวงเกลียวการเรียนรู้มีลักษณะเชื่อมโยงต่อเนื่องกันขึ้นไป 3 ระยะ (1) การเรียนรู้เพื่อฟื้นฟู พัฒนาวิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร (2) การเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร (3) การเรียนรู้เพื่อพัฒนาการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

จากผลการศึกษาวิจัยดังกล่าว ผู้วิจัยได้นำมาสรุปเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย การสร้างความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยได้นำมาประยุกต์ตามกระบวนการ พัฒนาสังคม ซึ่งเป็นหลักการที่ปรากฏอยู่ในหลักพุทธธรรม สามารถจะนำกระบวนการสู่การปฏิบัติ และการบูรณาการในการพัฒนาสังคมไทยได้ โดยจะต้องมีการเชื่อมโยงองค์ความรู้หลายแห่งที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความมั่นคงทางอาหารและการสร้างประโยชน์สุขของสังคมได้ ตามภาพที่ 4.2 ดังนี้

เป้าหมาย : การสร้างความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสังคมไทย
ให้มีสุขภาพชีวิตที่ดีร่วมกัน สรรสร้างประโยชน์สุขแก่สังคมไทย

ภาพที่ 4.2 แสดงการสร้างความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสังคมไทย

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยได้นำผลการศึกษามาอภิปรายผลตามประเด็นที่ได้ผลการวิจัยดังนี้

1. **สถานะความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน** จากการศึกษา พบว่า ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีกลุ่มเกษตรกร มีชุมชนแต่ละแห่งมีบริบทที่แตกต่างกัน มีโครงสร้างและความปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารสอดคล้องกับ **พรทิพย์ ตีลกานันท์** ดำเนินการศึกษาเพื่อวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขการเรียนรู้ของชุมชนที่นำไปสู่การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ ของชุมชนในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารซึ่ง พบว่า ชุมชนแต่ละแห่งมีบริบทที่แตกต่างกัน โดยโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะ คือ (1) แบบเครือข่ายชุมชน (2) แบบชุมชนเป็นฐาน (3) แบบกลุ่มและเครือข่ายการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชน โดยวงเกลียวการเรียนรู้มีลักษณะเชื่อมโยงต่อเนื่องกันขึ้นไป 3 ระยะ คือ (1) การเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูหรือพัฒนาวิถีชุมชน และการพึ่งตนเองสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร (2) การเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน (3) การเรียนรู้เพื่อ พัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และ **Ann Thrupp** ได้ศึกษาการให้เกิดความมั่นคงทางอาหารนั้นต้องเพิ่มผลผลิตอาหาร แต่การเพิ่มผลผลิตอาหาร ก็คือ การเพิ่มขึ้นของความหลากหลายทางชีวภาพของระบบการเกษตรนั่นเอง ดังนั้น ชีวภาพต้องพิจารณาร่วมระหว่างการทำกิจกรรมทางการเกษตรกับนโยบายรัฐบนฐานของการคำนึงถึง ผลประโยชน์ของระบบนิเวศและสังคมวัฒนธรรมเพื่อยืนยันความมั่นคงทางอาหาร อีกทั้งระบบการบริหารจัดการที่ธรรมาภิบาลอยู่ในระดับต่ำ ก็ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและอาหารได้ และ **John and Yisehac** ได้สะท้อนถึงการวิเคราะห์ความมั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือนว่า เครื่องมือชี้วัดเรื่องความมั่นคงทางอาหารที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ คือ ศักยภาพของกลุ่มชนในการเข้าถึงแหล่งอาหารในช่วงวิกฤตชีวิตของครัวเรือนและชุมชน สำหรับการผลิตอาหารของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน มีทั้งกลุ่มผลิตและแปรรูปผลผลิตของกลุ่มเกษตรกรในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทำนาปลูกข้าว กลุ่มเกษตรกรผลิตผัก มีการแปรรูป เช่น กลุ่มการแปรรูปข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสาร กลุ่มแปรรูปผลไม้ กลุ่มแปรรูปปลาอบแห้ง สอดคล้องกับ **องค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ** ได้ระบุไว้ว่า “ความมั่นคงทางอาหาร” (food security) องค์การอาหารโลกได้ให้ความหมายของความมั่นคงทางอาหารว่า การมีปริมาณอาหารสำหรับบริโภคภายในครัวเรือน ชุมชน และประเทศอย่างเพียงพอและมีคุณภาพอย่างต่อเนื่อง รวมถึงระบบการจัดการผลิตที่สามารถสร้างความยั่งยืนให้แก่ทรัพยากร และมีการกระจายผลผลิตที่เป็นธรรมต่อทุกระดับ และสอดคล้องกับ **สุรธานี มิลิพันธ์** ได้กล่าวไว้ว่า ความมั่นคงทางอาหาร

คือ การมีปริมาณอาหารเพียงพอกับความต้องการในการบริโภค โดยสามารถเข้าถึงและนำอาหารที่มีคุณภาพ มีคุณค่า มาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ร่างกาย จากความหมายที่กล่าวมาในข้างต้นจะเห็นได้ว่า การมีปริมาณอาหารที่เพียงพอต่อความต้องการในการบริโภค และมีการจัดการทรัพยากรอาหารได้อย่างยั่งยืน จะนำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารซึ่งนักวิชาการความมั่นคงทางอาหาร ที่ได้กล่าวมาก็ได้ให้ความหมายสอดคล้องกัน

2. กระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน

1) การเรียนรู้ของกลุ่มเกษตรกร 2) การตระหนัก / สำนึกของกลุ่มเกษตรกร 3) การยอมรับของกลุ่มเกษตรกร 4) การประยุกต์ใช้ผลผลิตของกลุ่มเกษตรกร และ 5) การใช้นวัตกรรมการสร้าง ความมั่นคงทางอาหารในระดับอาเซียนและประเทศไทย กรอบนโยบายบูรณาการความมั่นคงด้านอาหารของอาเซียน (AIFS) และแผนกลยุทธ์ความมั่นคงทางอาหารของอาเซียน (SPA-FS) ปี ค.ศ. 2009 – 2013 เกิดขึ้นจากภาวะปัญหาสถานการณ์ปัจจุบันด้านการตลาดของอาหาร และสินค้าเกษตรระหว่างต้นทุนการผลิตสินค้าเกษตรที่สูงขึ้นกับการลดลงของกำลังผลิตสินค้าเกษตรที่ส่งผลโดยตรงกับราคาอาหารที่สูงขึ้นกรอบนโยบายและแผนกลยุทธ์เกิดขึ้นเมื่อการประชุมระดับเจ้าหน้าที่อาวุโสสมัยพิเศษสำหรับรัฐมนตรีอาเซียนด้านเกษตรและป่าไม้ครั้งที่ 29 (Special SOM-๒๙th AMAF) ได้มีการประชุมหารือเกี่ยวกับร่างแนวคิดเรื่องการบูรณาการความมั่นคงด้านอาหารของอาเซียน (AIFS Framework) โดยเน้นย้ำถึงความจำเป็นในการแก้ปัญหาความมั่นคงด้านอาหารด้วยความเข้าใจ ร่วมกันระหว่างประเทศสมาชิก ประกอบกับข้อมูลและข่าวสารสำหรับการตัดสินใจด้านนโยบายที่ทันเวลาและเชื่อถือได้และสร้างการพัฒนาการเกษตรในระยะยาวที่เน้นความยั่งยืนของการผลิตอาหารและการค้า สินค้าอาหาร สอดคล้องกับ อังคณา มหายศนันท์ ได้ศึกษาความหลากหลายทางพืชอาหารและการใช้ประโยชน์ของชาวลัวะในจังหวัดน่าน พบว่า แหล่งอาหารของชุมชนมี 3 แหล่ง คือ ป่าไร่ หมุนเวียนและสวนครัวโดยชุมชนมีอาหารกินอย่างเพียงพอและมีการพึ่งพาอาหารจากภายนอกหมู่บ้านน้อยมากเนื่องจากปัจจัยภายในชุมชนมีส่วนช่วยให้ชาวบ้านมีอาหารกินอย่างเพียงพอ ทางกายภาพที่มีความอุดมสมบูรณ์ของป่าเป็นแหล่งความหลากหลายทางชีวภาพ ปัจจัยเศรษฐกิจคือการผลิตที่ทำไร่หมุนเวียน ไม่ใช้สารเคมี ชุมชนจึงมีอาหารที่ปลอดภัย และหลากหลายปัจจัยทางสังคม และวัฒนธรรม การไหว้ผี พิธีศาลโสด พิธีกินดอกแดงการทำขวัญข้าว ส่งผลให้ชุมชนมีแหล่งอาหารที่เพียงพอ และตลอดทั้งปี และเอพริว คิว คิว ได้ศึกษาตรวจสอบธรรมาภิบาลในการจัดการโครงการเหมืองทองแดงเลปะดอง ของรัฐสะแกง ประเทศพม่า เพื่อตรวจสอบความสัมพันธ์ของการจัดการโครงสร้างที่ส่งผลกระทบต่อมิติทางสังคมและสิ่งแวดล้อม พบว่า กลไกการบริหารจัดการ ซึ่งได้แก่ การมีส่วนร่วม ความโปร่งใส และความน่าเชื่อถือของ โครงการเหมืองทองแดงเลปะดองอยู่ในระดับต่ำส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและอาหาร กับชุมชนรอบเหมือง **วินัย สมประสงค์ และคณะ** ศึกษาเรื่องพืชอาหารที่บริโภคในชีวิตประจำวันของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านสะเนพ่อง ตำบลลำไโล่ว อำเภอส่งขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี พบว่า พืชอาหารของชุมชนมีทั้งหมด 22 ชนิด ทำการศึกษาใน 2 ฤดู คือฤดูฝน และฤดูแล้ง ซึ่งจำแนกได้ 3 ประเภท คือ เห็ดรา พืชผัก และไม้ โดยพืชส่วนใหญ่มีการใช้ประโยชน์จากส่วนยอดของใบมากที่สุดนอกจากนี้ยังพบว่าระยะทางมีผลต่อการเข้าถึงแหล่งอาหารธรรมชาติ โดยคนในชุมชนจะหาอาหารในแหล่งอาหารธรรมชาติในระยะทางไม่เกิน 5 กิโลเมตร เนื่องจากใช้เวลาไม่นาน และเป็น

พืชอาหารที่บริโภคเป็นประจำ หากไกลกว่า 5 กิโลเมตรจะไม่นิยมเข้าถึงเนื่องจากต้องระยะเวลาในการเข้าถึงนาน ส่วน **เส็ง เซฮัก** ที่ศึกษาประสิทธิภาพของธนาคารข้าวในการ เพิ่มความมั่นคงด้านอาหารในช่วงเวลาวิกฤติของหมู่บ้านตระแปงสะเกีย ประเทศกัมพูชา พบว่า การใช้ระบบกลุ่มค้ำประกันซึ่งกันและกันในการยืมข้าวจากธนาคารข้าวได้เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิกทำให้เกิดความร่วมมือที่ดี สร้างความสามัคคีระหว่างสมาชิก ทำให้ครอบครัวมีรายได้ และทรัพย์สินเพิ่มมากขึ้น ที่สำคัญทำให้หนี้สินของครัวเรือนลดลง ซึ่งสอดคล้องกับ **วิเศษ สุจินพรหม** ได้ศึกษาเรื่องความมั่นคงทางอาหารที่ได้จากป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว พบว่า ชาวบ้านมีการพึ่งพาแหล่งอาหารธรรมชาติทั้งหมด 73 ชนิด ชุมชนยังมีความสามารถในการจัดการอาหารในชุมชนให้เพียงพอได้ตลอดปี โดยใช้ภูมิปัญญาและองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนช่วยกันจัดการแหล่งอาหารที่ชุมชนมีอยู่เพื่อนำมาบริโภคทั้งหมดวิธีการหาเห็ดต้องรู้ว่าเห็ดมีกี่ชนิด ชนิดไหนบริโภคได้และชนิดไหนบริโภคไม่ได้ ซึ่งผู้หญิงในชุมชนบางคนมีความรู้สึกสัมผัสอากาศร้อนอบอ้าว เหงื่อเหนียว ความรู้สึกเหล่านี้เป็นสัญญาณขาดน้ำบอกรังว่าจะมีเห็ดออกในไม่ช้า หรือการประกอบอาหารตามฤดูกาลส่วนใหญ่มักเป็นเพศหญิงที่มีความรู้เรื่องการนำผลผลิตจากป่ามาใช้ประโยชน์

3. การสร้างความมั่นคงทางอาหาร พบว่า มีรูปแบบการผลิตอาหาร ผลจากการร่วมกลุ่มเกษตรกร ส่งเสริมการเกษตร กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มเกษตรกรมีทั้งรูปแบบการผลิต และรูปแบบการแปรรูปผลผลิต เช่น ทำนาปลูกข้าวเป็นหลัก ผลิตผัก มีการแปรรูปข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสาร กลุ่มแปรรูปผลไม้ กลุ่มแปรรูปปลาอบแห้ง เป็นต้น ผู้วิจัยจึงเสนอรูปแบบความมั่นคงทางอาหารเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสังคมไทย โดยนำแนวคิดกระบวนการพัฒนาสังคมมาประยุกต์ใช้เป็นกระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารสรุปได้ 3 ลักษณะ คือ (1) แบบเกษตรชุมชนทำสวนเป็นฐาน (2) แบบเกษตรชุมชนทำไร่นาสวนผสม (3) แบบกลุ่มผลิตอาหารและการแปรรูปผลผลิตโดยการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนโดยวงเกลียวการเรียนรู้มีลักษณะเชื่อมโยงต่อเนื่องกันขึ้นไป 3 ระยะ คือ (1) การเรียนรู้เพื่อฟื้นฟู พัฒนาวิถีชุมชน และการพึ่งตนเองสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร (2) การเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน (3) การเรียนรู้เพื่อพัฒนาการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ผลการศึกษาวินิจฉัยครั้งนี้จะนำไปสู่การสร้างนโยบายให้กับหน่วยงานการเกษตรของประเทศไทย เช่น หน่วยงานกระทรวงเกษตร และสหกรณ์ หน่วยงานเกษตรระดับตำบล อำเภอ และจังหวัดทุกจังหวัดในประเทศไทย

1. ควรส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาความมั่นคงทางอาหาร และเสริมสร้างวัฒนธรรมด้านอาหารในท้องถิ่นโดยสร้างสรรค์การมีส่วนร่วมทุกภาคส่วน

2. ควรยกระดับการมีส่วนร่วมการสร้างความมั่นคงทางอาหาร และสร้างความรู้ความเข้าใจ ต่อบทบาทหน้าที่ของตนเอง และการมีส่วนร่วมทางด้านอาหารในท้องถิ่น

3. หน่วยงานเกษตรระดับอำเภอทุกอำเภอในประเทศไทยและเกษตรตำบล ทุกตำบล จะได้รับทราบข้อมูลด้านความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนชุมชนสังคมประเทศชาติอัน เป็นฐานสำคัญในการกำหนดแผนพัฒนาเชิงพื้นที่ในสังคมไทย

ข้อเสนอแนะเชิงนำไปปฏิบัติ

1. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรจัดให้มีสถาบันหรือองค์กรเพื่อพัฒนาความรู้ความเข้าใจการสร้าง ความมั่นคงทางอาหารเพื่อคัดเลือกประเภทอาหารที่มีคุณภาพจากท้องถิ่นสู่ระดับประเทศ

2. สถาบันทางการศึกษา ควรเข้ามามีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังเด็กเยาวชนให้มีความรู้ ความเข้าใจระบบ และกระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารเพื่อให้มีจิตสำนึก และตระหนักในการมีส่วนร่วม การสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครอบครัว ชุมชน และสังคม

ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

1. ควรศึกษาวิจัยการสร้างความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดอื่น ๆ เพื่อจะได้เปรียบเทียบความ แตกต่าง หรือความสอดคล้องทางด้านอาหารเพื่อการพัฒนาสังคมไทย

2. ควรศึกษาปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อ การสร้างความมั่นคงทางอาหารในวิถีผู้นำในองค์กรส่วน ปกครองท้องถิ่นเพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมไทยให้มีประสิทธิภาพ

3. ควรศึกษาการสร้างความมั่นคงทางอาหารตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อนำมา ประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมไทย

4. ควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับศักยภาพการผลิตอาหารที่เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ประชาชนเพื่อนำมา ประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมไทย

ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

1. ควรศึกษาวิจัยการสร้างความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดอื่น ๆ เพื่อจะได้เปรียบเทียบความ แตกต่าง หรือความสอดคล้องทางด้านอาหารเพื่อการพัฒนาสังคมไทย

2. ควรศึกษาปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อ การสร้างความมั่นคงทางอาหารในวิถีผู้นำในองค์กรส่วน ปกครองท้องถิ่นเพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมไทยให้มีประสิทธิภาพ

3. ควรศึกษาการสร้างความมั่นคงทางอาหารตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อนำมา ประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมไทย

4. ควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับศักยภาพการผลิตอาหารที่เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ประชาชนเพื่อนำมา ประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมไทย

บรรณานุกรม

- กรมส่งเสริมสหกรณ์. **อุดมการณ์สหกรณ์**. [แหล่งที่มา] http://www.cpd.go.th/ewt_mews.php. [5/01/2563]
- พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตโต), **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร: โคมลคิมทอง, 2541).
- ที.ปา. (ไทย) 22/305/274, อง.ตีก. (ไทย) 20/40/201, **ดูเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 16, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2554),**
- ชัยณรงค์ ลาภเศรษฐานุกรักษ์ **วิกฤติการณ์อาหารมีโลก** คือโอกาสความมั่นคงทางอาหารของไทย.(เพื่อการ พัฒนาชนบท 10 (35) 2553).
- พรทิพย์ ติลกานันท์, “การนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทาง อาหาร” **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557).**
- สุธานี มลิพันธ์. **ความมั่นคงทางอาหารของชาวลัวะบ้านปากำ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน วิทยานิพนธ์ศิลป ศาสตรมหาบัณฑิต,สาขาการจัดการทรัพยากรชีวภาพ, คณะทรัพยากรชีวภาพและเทคโนโลยี, (มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี. 2552).**
- ศรินทร์ ประชาสันต์. **ความมั่นคงทางอาหาร: แนวคิดและตัวชี้วัด. (พิมพ์ครั้งที่ 1) (สมุทรสาครพิมพ์ดี. 2555).**
- มนชยา มรรคอนันตโชติ. **การศึกษาองค์ความรู้และประสบการณ์การจัดการป่าเพื่อให้ได้อาหารธรรมชาติจาก ป่าอย่างยั่งยืนของชุมชนด้วยไคร้ ตำบลเวียง อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต,สาขาวิชาวิจัยและพัฒนาสังคม,มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย. 2559.**
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานয়รัฐมนตรี. (แผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสอง พ.ศ.๒๕๖๐-๒๕๖๔),**
- วิรัชพัชร ประเสริฐศักดิ์. **วารสารการเมืองการปกครอง ปี ที่ 5 ฉบับที่ 2 มีนาคม – สิงหาคม 2558 การจัดการ บ้านเมืองที่ดี/นโยบาย (Good Governance / Policy) ความมั่นคงทางอาหาร: จากพัฒนาการเกษตรสู่ เศรษฐกิจพอเพียง.**
- วิเศษ สุจินทรัพย์. **ความมั่นคงทางอาหารที่ได้จากป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว. วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์,มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๕๙.**
- เส็ง เซฮัก, “ประสิทธิผลของธนาคารข้าวในการเพิ่มความมั่นคงทางอาหารในช่วงเวลาวิกฤตของหมู่บ้านตระแปง สะเกีย ชุมชนตระแปงเกราะยุง อำเภอตรังมก จังหวัดตากแก้ว ประเทศกัมพูชา”, รายงานการศึกษา อีสาระจัดการพัฒนาชนบทมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2551)

เอพรวิ คิว คิว, “ธรรมาภิบาลการเปลี่ยนแปลงความมั่นคงทางเศรษฐกิจและอาหารในพม่า กรณีศึกษาเหมืองทองแดงเล็ดพาดอง”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาระหว่าง ประเทศ*, (คณะรัฐศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556).

Lori Ann Thrupp, “Linking Agricultural Biodiversity and Food Security: The Valuable Role of Sustainable Agriculture” *International Affairs*, Vol.76 No.2 (Apr2000):

John Hoddinott and Yisehac Yohannes, “Dietary Diversity as A food Security Indicators”, FCND *Discussion Paper No. 136*. International Food Policy Research Institution, 2002.